

การศึกษาความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือ ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

รุ่งอรุณ กุลธำรง*

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มุ่งศึกษาความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยด้วยวิธีการวิจัยเอกสาร ผลการศึกษาพบว่า พระไตรปิฎกฉบับนี้แสดงให้เห็นถึงคลังความรู้งานช่างฝีมือในสังคมก่อนพุทธกาล และสมัยพุทธกาล ผู้เป็นช่างฝีมือก่อนสมัยพุทธกาลคือช่างคฤหบดีที่เป็นอดีตพระโพธิสัตว์ อดีตพระเถระเจ้า ช่างในชาติก ผู้รับจ้าง บริวารบุคคลตระกูลสูง ช่างผู้ประพติกรรมสมัยพุทธกาลช่างคฤหบดีมีสืบเนื่องมาทั้งช่างหม้อ ช่างทอง ช่างดอกไม้ ช่างเขียน และช่างสงฆ์ด้วยการทำงานช่างฝีมือเครื่องอุปโภคของคฤหบดี เครื่องใช้สำหรับภิกษุ มีความเชื่อว่าการทำกรรมดีถวายทานวัตถุแล้ว เมื่อตายจะได้ขึ้นสวรรค์ มีวิสุกรรมเป็นเทพแห่งศิลปะและงานช่างฝีมือ ช่างฝีมือเป็นบุคคลตระกูลต่ำ เปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมกับอาชีพช่างทอง ช่างหม้อ วิธีการทำงานช่าง ผลงานของช่าง เพื่อสร้างความรู้ทรา ในพระรัตนตรัย ความชัดเจนในการอธิบายธรรม ความรู้งานช่างฝีมือดังกล่าวแสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญ ความเจริญของงานช่างฝีมือสมัยพุทธกาลได้อย่างดี อันเป็นที่มาบางประการของการสร้างงานช่างฝีมือในสังคมไทยสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน

* นักวิจัย P7 ประจำสถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ติดต่อได้ที่

คำสำคัญ: งานช่างฝีมือ; ช่างฝีมือ; ความเชื่อ; พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Essential Knowledge on Craftsmanship Scripted in the Thai Tripitaka, Mahachulalongkorn Rajavidhyalaya University Version

Rungaroon Kulthamrong *

Abstract

This article presents the results of documentary research aimed to study essential knowledge on craftsmanship in the Mahachulalongkorn Rajavidhyalaya University Thai language version of the Tripitaka – the Holy Canon of Buddhist Scriptures. The Tripitaka reveals knowledge of craftsmanship in the society of pre-Buddha times and in that of the Buddha Period. Craftsmen in the pre-Buddha times were lay craftsmen, including former Bodhisattvas, senior Buddhist monks, craftsmen in the Jataka stories, hired persons, retainers of nobles, and craftsmen who were Dhamma-practitioners. In the Buddha Period, the craftsmen were potters, goldsmiths, floral garland makers, painters and Buddhist Sangha craftsmen with proficiency in creating utensils for lay people and for monks. There was a belief that those who performed meritorious action by offering objects to the Sangha would, when they died, ascend to Heaven. The Omnificent Vishwakarma was the god of the arts and craftsmanship. In traditional society, craftsmen were of low caste. Metaphorically, Dhamma is

* Researcher P7, Institute of Thai Studies, Chulalongkorn University,
e-mail: Rungaroon.K@chula.ac.th

likened to the skillful practice of the goldsmith and the potter, to the practice of a craft and to the handiwork of craftsmen in order to build up faith in the Triple Gems and to clarify Dhamma. This knowledge of crafts in the Tripitaka indicates clearly the role, the significance and the advanced state of craftsmanship in the time of the Buddha, and this has subsequently contributed to the practice of crafts in Thai society until the present time.

Keywords: craftsmanship; craftsmen; ideological perception;

Tripitaka – Thai Buddhist Scripture, Mahachulalongkorn Rajavidhyalaya
University Version.

1. บทนำ

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์หลักที่รวมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้สมบูรณ์ที่สุดและสำคัญที่สุดในพระพุทธศาสนา มีเนื้อความทั้งหมด 84,000 พระธรรมขันธ์ แบ่งเนื้อความออกเป็นหมวดหมู่คือ

พระวินัยปิฎก กล่าวถึงพุทธบัญญัติเกี่ยวกับความประพฤติ ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม กิจการต่างๆ ของภิกษุ ภิกษุณี

พระสุตตันตปิฎก กล่าวถึงพระธรรมเทศนา คำบรรยายธรรมต่างๆ ที่ตรัสให้เหมาะสมกับบุคคล โอกาส มีเรื่องเล่าเรื่องราวที่เป็นชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา

พระอภิธรรมปิฎก กล่าวถึงหลักธรรม คำอธิบายที่เป็นหลักวิชาการล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, น. 60-61)

พระไตรปิฎกมีทั้งภาษามคธ ภาษาบาลี ภาษาสันสกฤต ภาษาจีน ภาษาไทย ฯลฯ

พระไตรปิฎกภาษาไทยมีการแปลจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 และรัชกาลต่อๆ มา มีการแปลภาษาไทยพระสุตตันตปิฎกเป็นส่วนใหญ่ ส่วนพระวินัยปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกมีน้อย ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ในพ.ศ.2484 มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยครบทั้งพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก พระอภิธรรมปิฎก แต่แปลเพียงปิฎกละ 1 เล่ม รวม 3 เล่ม เป็นปฐมฤกษ์ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 จึงมีการดำเนินงานต่อจนเสร็จสมบูรณ์เมื่อ พ.ศ.2500 รวม 80 เล่ม เท่าพระชนมายุของพระพุทธเจ้า ซึ่งถือว่าเป็นพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงที่ครบสมบูรณ์ชุดแรกของประเทศไทยและยังมีหน่วยงานเอกชนพิมพ์เป็นภาษาไทยอีกหลายฉบับ เช่น ฉบับแปลเป็นไทยอย่างพิสดาร อย่างย่อ สำหรับเทศนา และฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2535 เป็นพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับล่าสุด ซึ่งแปลมาจากพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับมหาจุฬาเทปิฎก เพื่อให้ภิกษุสามเณร พุทธศาสนิกชน ผู้สนใจ เข้าใจเนื้อความและเป็นผู้มีมือศึกษาภาษามคธฉบับมหาจุฬาเทปิฎก และจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถเนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา 60 พรรษา วันที่ 12 สิงหาคม 2535 ที่ถวายไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานอุปถัมภ์

เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุครบ 5 รอบ วันที่ 2 เมษายน 2558 ผู้เขียนสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่พระองค์ทรงเป็นองค์ประธานอุปถัมภ์การดำเนินงานพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ผู้เขียนจึงมีความสนใจศึกษาความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือในพระไตรปิฎกชุดนี้ที่มีจำนวนทั้งหมด 45 เล่ม เพื่อรวบรวมความรู้ ความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับงานช่างฝีมือที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับนี้ ที่ยังไม่พบการศึกษา การรายงานวิจัย บทความวิจัย บทความวิชาการในประเด็นนี้ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยด้านไทยศึกษาทางพระพุทธศาสนากับงานช่างฝีมือต่อไป

2. สารพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่องเกี่ยวกับงานช่างฝีมือ

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มีสาระเกี่ยวกับเรื่องราวชั้นเดิมของพระพุทธศาสนา รวม 3 หมวด คือ

พระวินัยปิฎก คือประมวลพุทธบัญญัติเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต วิธิดำเนินกิจการต่างๆ ของภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์ ซึ่งแบ่งเป็น 2 ส่วน

1. อาทิพรหมจริยการศึกษา เป็นหลักการศึกษาอบรมในข้อปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเพื่อป้องกันความประพฤติเสียหายและวางโทษแก่ภิกษุ หากละเมิดก็ปรับอาบัติหนัก เบา และพระสงฆ์จะสวดทุกกึ่งเดือนที่เรียกกันว่า สวดพระปาติโมกข์
2. อภิสมจาริกาสิกขา เป็นหลักการศึกษาขนบธรรมเนียมเกี่ยวกับมารยาท ความเป็นอยู่ที่ดีงามสำหรับชักนำให้เกิดความประพฤติ ความเป็นอยู่ของพระสงฆ์ให้ดีงามมีคุณค่า

มีเนื้อความทั้งหมด 8 เล่ม (เล่ม 1-8) (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 1, 2539, น. 12-13)

พระสูตรตันตปิฎก คือประมวลพุทธพจน์หมวดพระสูตรเกี่ยวกับพระธรรมเทศนาและธรรมบรรยายที่ตรัสเกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ โอกาส บทประพันธ์ เรื่องเล่า เรื่องชั้นเดิมในพระพุทธศาสนา (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 9, 2539, น. 7) ประกอบด้วยเนื้อความทั้งหมด 25 เล่ม (เล่ม 9-33)

พระอภิธรรมปิฎก คือประมวลพุทธพจน์หมวดพระอภิธรรม เป็นหลักธรรมและคำอธิบายในรูปหลักวิชาล้วนๆ ไม่เกี่ยวกับบุคคล เหตุการณ์ รวมธรรมเป็นหมวดหมู่ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, น. 61-62) ประกอบด้วยเนื้อความทั้งหมด 12 เล่ม (เล่ม 34-45)

เนื้อความในพระไตรปิฎกดังกล่าวมีเรื่องราวเกี่ยวกับระเบียบปฏิบัติ ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิต วิถีดำเนินกิจการของภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา มีพระธรรมเทศนา หลักธรรมต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในสมัยพุทธกาล เรื่องเกี่ยวกับงานช่างฝีมือก็เป็นวิถีชีวิตส่วนหนึ่งที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกฉบับนี้ ซึ่งผู้เขียนได้ศึกษา รวบรวม ประมวล ศึกษาข้อมูล ได้พบความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือ 4 ประเด็นหลักคือ 1) ผู้เป็นช่างฝีมือ 2) งานช่างฝีมือ 3) ความเชื่อเกี่ยวกับงานช่างฝีมือ และ 4) การเปรียบเทียบธรรมกับงานช่างฝีมือ ดังรายละเอียดผลการศึกษาต่อไปนี้

2.1 ผู้เป็นช่างฝีมือ

ผู้เป็นช่างฝีมือมีมาแล้วก่อนสมัยพุทธกาล เช่น ช่างสลักหิน ช่างปั้นหม้อ ช่างทอง ช่างดอกไม้ ช่างไม้ ช่างจักสาน ช่างทาสี ฯลฯ ดังตัวอย่างเรื่องราวของ พระโพธิสัตว์ชาดก อดีตชาติของพระเถระเจ้า ซึ่งล้วนแล้วเป็นช่างคฤหบดีทั้งสิ้น จนถึงสมัยพุทธกาลจึงมีช่างสงฆ์เกิดขึ้น

2.1.1 ช่างคฤหบดี

ช่างคฤหบดีก่อนสมัยพุทธกาล

1) พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างฝีมือ

ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค 1 กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างฝีมือในชาดกต่าง ๆ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 27, 2539, น. 27-57) คือ

- พัพพชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างสลักหิน
- กัจจปชาดก กุมภการชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างปั้นหม้อ
- สุธิชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างทอง

ในชาดกทั้ง 3 เรื่องข้างต้นพบว่า พระโพธิสัตว์เคยเสวยพระชาติเป็นช่าง 3 ประเภทคือ ช่างสลักหิน ช่างปั้นหม้อ และช่างทอง แต่ไม่กล่าวรายละเอียดการเป็นช่างสลักหิน ช่างปั้นหม้อ มีแต่รายละเอียดของช่างทองว่า ช่างทองทำเข็มที่ประดับสวยงามไปขายในตระกูลช่างทอง ณ หมู่บ้านของช่างทอง แล้วได้รับการยอมรับฝีมือการทำเข็มอย่างดีเลิศ จนกระทั่งหัวหน้าช่างทองยกลูกสาวให้เป็นภรรยาของช่างทอง ดังความว่า

(ช่างทองโพธิสัตว์อธิบายเรื่องเข็มนั้นอีกว่า)

[83] ใครต้องการจะซื้อเข็มที่เกลี้ยงเงลา มีรูร้อยด้ายเรียบร้อย
กลมกลิ้งตลอดเล่ม เจาะทะลุทั้งได้และแข็งแกร่งบ้าง

(นางกุมาริกาพูดกับช่างทองโพธิสัตว์ว่า)

[84] เดียวนี้ เข็มและเบ็ดถูกนำออกไปจากหมู่บ้านนี้ นี่ใครกัน
ต้องการจะขายเข็มในหมู่บ้านช่างทอง

(ช่างทองโพธิสัตว์ฟังคำของนางกุมาริกานั้น จึงกล่าวว่า)

[86] คนที่ฉลาดรู้ยู่ฟังมาขายเข็มในหมู่บ้านช่างเหล็ก อาจารย์

เท่านั้นจึงจะรู้ว่า งานนั้นทำดีหรือไม่ดี

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 27, 2539, น.243-244)

2) พระเถระเจ้ามือดีเป็นช่างฝีมือ

ในพระสูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 กล่าวถึงพระเถระเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์สาวกที่เคยเป็นช่างฝีมือในอดีตชาติ เช่น ช่างร้อยดอกไม้ ช่างทอง ช่างไม้ ช่างจักสาน ช่างทาสี โดยการทำทานที่เป็นงานช่างฝีมือ ตัวอย่างเช่น (พระไตรปิฎก ภาษาไทยฯ เล่ม 32, 2539, น. 35-86)

- พระมุกฺขฉิปฺปผิยเถระ ในมุกฺขฉิปฺปผิยเถรอปทานในกัปปที่ 100,000 เป็นช่างดอกไม้ได้ถวายดอกมะลิแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ
- พระอุปฺพลหัตถิยเถระ ในอุปฺพลหัตถิยเถรอปทานในกัปปที่ 94 ท่านเป็นช่างดอกไม้ได้ถวายดอกไม้กำมือหนึ่งแด่พระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ
- พระกิลฺยชทายกเถระ ในกิลฺยชทายกเถรอปทานในกัปปที่ 94 เป็นช่างจักสานได้ให้เสื่อลำแพนแก่มหาชนบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าสิทธัตถะ
- พระสุจิตทายกเถระ ในสุจิตทายกเถรอปทานในกัปปที่ 91 ท่านเป็นช่างทองได้ถวายเข็มแด่พระพุทธเจ้าองค์ที่ 19 พระนามว่าวิปัสสี
- พระผลกทายกเถระ ในผลกทายกเถรอปทานในกัปปที่ 91 ท่านเป็นช่างไม้ได้ถวายแผ่นไม้จันทร์แด่พระพุทธเจ้าองค์ที่ 19 พระนามว่าวิปัสสี
- พระสมณเถระ ในสมณเถรอปทานในกัปปที่ 31 ท่านเป็นช่างร้อยดอกไม้ได้นำดอกมะลิช้อนบูชาพระพุทธเจ้าองค์ที่ 20 พระนามว่าสิขี

- พระสุกตาเวพิยเถระ ในสุกตาเวพิยเถรปทานในกัปปที่ 31
ท่านเป็นช่างดอกไม้ได้นำพวงมาลัยไปบูชาพระพุทธเจ้าองค์ที่ 20
พระนามว่าลีสี
- พระวัณณการกเถระ ในวัณณการกเถรปทานในกัปปที่ 31
เป็นช่างทาสี (ผู้เขียน: ช่างเขียน) ระบายสีผ้าที่เจดีย์ของพระพุทธเจ้า
พระนามว่าลีสี
- พระเอกปัตตทายกเถระ ในเอกปัตตทายกเถรปทานในกัปปที่ 91
ท่านเป็นช่างหม้อ ได้ถวายบาตรดินแด่พระพุทธเจ้าองค์ที่ 19
พระนามว่า วิปัสสี ตั้งความในเอกปัตตทายกเถรปทาน กณิกาวรรค จาก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 2 ว่า

- [39] ข้าพเจ้าเป็นช่างหม้ออยู่ในกรุงหงสวดี ได้เห็นพระพุทธเจ้า
ผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ผู้ข้ามโอฆะได้แล้ว ไม่มีอาสวะ
- [40] ข้าพเจ้าได้ถวายบาตรดินที่ทำแล้วอย่างดีแด่พระพุทธเจ้า
ผู้ประเสริฐที่สุด ครั้นถวายบาตรแด่พระผู้มีพระภาคผู้ตรง
ผู้คงที่แล้ว
- [47] ในกัปปที่ 91 นับจากกัปปนี้ไป ข้าพเจ้าได้ถวายบาตรไว้ใน
ครั้งนั้น จึงไม่รู้จักทุกคติเลย นี่เป็นผลแห่งการถวายบาตร
(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 33, 2539, น. 189-190)

3) ช่างฝีมือในชาดกในมหานิบาต วิรุจฉาตก

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก ภาค 2 มีความตอนหนึ่งที่กล่าวถึงช่าง
ต่างๆ เช่น ช่างดอกไม้ ช่างทอง ช่างแก้วมณี ช่างทำเครื่องดนตรี ซึ่งปุนณยกัษ
เสนาบดีผู้รับอาสาจะนำหัวใจของวิรุจฉาตก (พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นอำมาตย์)
ณ กรุงอินทปัตถ์ แคว้นกुरू ได้แสดงภาพสภาวะการณต่างๆ อันรื่นรมย์ที่มองเห็นจาก
ลูกแก้ววิเศษ ให้พระเจ้าธนัญชัยโกรพยะเห็นเพื่อให้เกิดความอยากได้ลูกแก้ววิเศษ
จะได้รับทำพินันเล่นสากกับตน เมื่อชนะแล้วจะได้นำหัวใจของวิรุจฉาตกไปให้มเหสี
ของพญานาควรุณ ตั้งความว่า

[404] ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรพวงข้างดอกไม้ ข้างย้อม
ข้างทอผ้า ข้างทอง และพวงข้างแก้วมณี ที่ธรรมชาติได้
เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้

[406] ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรกลอง ตะโพน สังข์
บัณเฑาะว์ มโหระทึก และเครื่องดนตรีทุกชนิด ที่ธรรมชาติ
ได้เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้

[407] ขอทูลเชิญพระองค์ทอดพระเนตรเบ็งบ้าง กังสดาล พิณ
การพวนรำขบร้อง เครื่องดนตรีดีดสีตีเป่าที่ธรรมชาติได้
เนรมิตไว้ในแก้วมณีดวงนี้

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 28, 2539, น. 402)

4) ข้างฝีมือรับจ้างทำงานช่างฝีมือ

ก่อนสมัยพุทธกาลมีช่างฝีมือต่างๆ ที่รับจ้างทำงานช่างฝีมือ เมื่อมีเศรษฐี
จ้างให้ทำงานชนิดต่างๆ เป็นสิ่งของ เครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ เพื่อทำทาน ดังความ
ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1 ว่า

[8] ข้าพเจ้าจักถวายบริวาร ในพระสงฆ์ซึ่งเป็นหมู่คณะที่ประเสริฐ
สุด การถวายบริวารที่คนเหล่านั้นยังไม่เคยถวาย ข้าพเจ้าจัก
ถวายเป็นคนแรก

[9] ขณะนั้นข้าพเจ้าไปหาช่างจักสาน จ้างให้ทำร่ม รวบรวมร่ม
ได้ 100,000 คัน

[10] รวบรวมผ้าได้ 100,000 ผืน รวบรวมบาตรได้ 100,000 ใบ

[11] จ้างช่างให้ทำมิดโกน มิดเล็ก เข็ม และมิดตัดเล็บที่สมควร
(แก่สมณบริโศก)

[13] จ้างช่างให้ทำกลองเข็ม ผ้าอังสะเชิงรองบาตรซึ่งทำอย่าง
สวยงาม ให้สมควร (แก่สมณบริโศก)

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 32, 2539, น. 580)

5) ช่างฝีมือเป็นบริวารของบุคคลตระกูลสูง

ในพระชตุกัณณิกเถระ มีพระเถระเจ้าที่เคยเป็นบุตรเศรษฐีในกรุงหงสวดี ซึ่งมีวิถีชีวิตในกามคุณ แล้วได้ถวายอาหารพระพุทธรเจ้า องค์ที่ 10 พระนามว่าปทุมมุตตระ พร้อมพระสงฆ์ 100,000 องค์ โดยมีบริวารมากมายทุกอาชีพ ทุกสถานภาพมาร่วมทำบุญที่เรือนของบุตรเศรษฐี ช่างฝีมือต่าง ๆ ก็มาร่วมทำบุญด้วย ดังความในชตุกัณณิกเถราปทาน จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1 ว่า

[276] ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นบุตรเศรษฐีอยู่ในกรุงหงสวดีเพียบพร้อมด้วยกามคุณ

[295] ช่างสาน ช่างหูก ช่างหนัง ช่างถาก และช่างหม้อ พวกกันมาหาข้าพเจ้า...

[296] ช่างแก้ว ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างเย็บผ้า และช่างตีบุกเหล่านั้นทั้งหมด...

[297] ช่างศร ช่างกลิ้ง คนส่งของ ช่างปรุงของหอม ช่างย้อม และช่างขุน...

[299] ...ช่างร้อยดอกไม้ คนทิ้งขยะดอกไม้ ถวายช่าง ต่างพากันมาหาข้าพเจ้าจนถึงเรือน

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 32, 2539, น. 690-693)

6) ช่างฝีมือประพติธรรมในเสลเถราปทาน

จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ภาค 1 ได้กล่าวถึงช่างฝีมือมากมายประพติธรรมร่วมทำบุญสร้างศาลาโรงฉันอย่างสวยงามกับเจ้าของถนนสายหนึ่งในกรุงหงสวดี (อดีตชาติของพระเสลเถระ) ถวายพระพุทธรเจ้าองค์ที่ 10 พระนามว่าปทุมมุตตระ ดังความว่า

[208] ข้าพเจ้าเป็นเจ้าของถนนอยู่ในกรุงหงสวดี เรียกประชุมบรรดาญาติ...

[213] คนทำขนมก็ดี พ่อครัวก็ดี ช่างดอกไม้ก็ดี ล้วนมีจิตเลื่อมใสมีใจยินดี

[214] ช่างย้อมก็ดี ช่างหูกก็ดี ช่างเย็บผ้าก็ดี ช่างกลบกหญิงก็ดี

...

[215] ช่างศรก็ดี ช่างกลึงก็ดี ช่างหนังก็ดี ช่างถากก็ดี

[216] ช่างเหล็กก็ดี ช่างทองก็ดี ช่างตีบุกกี้ดี ช่างทองแดงก็ดี มี

ใจยินดี ประพฤติธรรมจำนวนมาก

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 32, 2539, น. 609-610)

ช่างคฤหัสถ์สมัยพุทธกาล

ถึงสมัยพุทธกาล ช่างคฤหัสถ์ยังคงมีสืบมา โดยเฉพาะการทำวัตถุ สิ่งของ เครื่องใช้สำหรับพระสงฆ์ ดังปรากฏว่ามีช่างคฤหัสถ์ เช่น

1) ช่างหม้อ

มีช่างหม้อผู้ทำบาตรถวายแด่ภิกษุในภัตตาวรรค อุบาสกพินธุสาลิกขาบท เรื่องภิกษุหลายรูป ที่นายช่างหม้อคนหนึ่งพิจารณาภิกษุทั้งหลายว่า จะถวายบาตร แด่ภิกษุผู้ต้องการบาตร ซึ่งภิกษุก็ออกปากขอบาตรกันมาก นายช่างหม้อก็ทำบาตร มาให้ภิกษุจนไม่มีเวลาคำขาย หาเลี้ยงชีพไม่พอ บุตรภรรยาลำบาก พวกชาวบ้านก็ ด่าหนิภิกษุผู้ขอบาตรเหล่านั้น หลังจากนั้นก็มีภิกษุรูปหนึ่งมีบาตรแตก จึงบิณฑบาต ด้วยมือทั้งสอง พระพุทธเจ้าจึงอนุญาตให้ภิกษุขอบาตรได้เมื่อบาตรหาย บาตรแตก (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 2, 2539, น. 128-129)

2) ช่างทอง

ในกัมมมารกัณห์วัตถุ มหาขันธกะ พระวินัยปิฎก มหาวรรค ภาคที่ 1 ว่า

[98] สมัยนั้น บุตรช่างทองศรัทธาไล่คนหนึ่งทะเลาะกับมารดา

บิดา ได้ไปยังอารามบรรพชาในหมู่ภิกษุ ต่อมามารดาบิดา

ได้ออกตามหา...ขณะมารดาบิดาตามหาได้พบบุตรบรรพชา

ในหมู่ภิกษุ...

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 4, 2539, น. 152)

3) ช่างดอกไม้

มีช่างดอกไม้ชื่อสมณะในสมณมาลาการวัตถุ จากพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐะ ธรรมบท อุทาน อิติวุตตกะ สุตตนิบาต (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 25, 2539, น. 48)

4) ช่างเขียน

ช่างเขียนคฤหัสถ์มีสาระปรากฏที่น่าสนใจมาก เพราะมีการกล่าวถึงว่าช่างเขียน เขียนอะไร อย่างไร ที่ไหน และเป็นพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เขียนภาพดอกไม้ได้ ซึ่งเป็นแนวความคิดเกี่ยวกับดอกไม้ในพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่ปรากฏในงานช่างสืบทอดต่อมาจนถึงปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น เรื่องปฏิมาณจิตตปฏิกเขปะว่าด้วยทรงห้ามเขียนอะไรและทรงอนุญาตให้เขียนอะไรในภาพจิตรกรรมฝาผนัง จากพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ว่า

[299] สมัยนั้น พวกภิกษุฉัพพัคคีย์ให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษไว้ในวิหาร คนทั้งหลายเดินเที่ยวชม เห็นจึงตำหนิ ประณาม โพนทะนาว่า “เหมือนคฤหัสถ์ ผู้บริโภคคาม” ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงให้ช่างเขียนภาพจิตรกรรม คือ ภาพสตรี ภาพบุรุษ รูปใดให้เขียน ต้องอาบัติทุกกฏ ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตภาพลวดลายดอกไม้ ภาพลวดลายเถาวัลย์ ภาพลวดลายพันธุ์มัจฉา ภาพลวดลายดอกจอก”

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 7, 2539, น. 102)

2.1.2 ช่างสงฆ์

นอกจากมีช่างคฤหัสถ์ในสมัยพุทธกาลแล้ว ยังมีช่างสงฆ์อีกด้วย แต่เดิมนั้นมีภิกษุบางพวกที่ประพฤติดังช่างดอกไม้ คือภิกษุพวกพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะในวัดกัฏฐาครีชนบท ดังความในพระวินัยปิฎก มหาวีกังค์ ภาค 1 ความว่า

...ภิกษุทั้งหลาย โฉนโมชบุรุษเหล่านั้นจึงประพฤติน่า
เหมาะสมอย่างนี้...ปลูกไม้ดอกเองบ้าง...เก็บดอกไม้เอง
บ้าง...ร้อยดอกไม้เองบ้าง ใช้ผู้อื่นร้อยบ้าง...ทำมาลัยต่อ
กัน...ทำมาลัยเรียงกันเองบ้าง...จัดดอกไม้เองบ้าง ใช้
ผู้อื่นจัดบ้าง...ทำดอกไม้พุ่ม...ทำดอกไม้เทริด...ทำดอกไม้

พวง...ทำดอกไม้แขวนประดับ...ซึ่งมาลัยต่อกัน มาลัย
เรียงกัน ดอกไม้ช่อ ดอกไม้พุ่ม ดอกไม้เทริด ดอกไม้
พวง...เพื่อกุลสตรี เพื่อกุลธิดา เพื่อกุลกุมารี เพื่อสะใภ้
ของตระกูล เพื่อทาสหญิงในตระกูล..(พระไตรปิฎก
ภาษาไทยฯ เล่ม 1, 2539, น. 463)

จากเรื่องที่ภิกษุพวกพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะประพฤติดนเป็นช่าง
ดอกไม้สดเอง หรือให้ผู้อื่นเป็นช่างดอกไม้สดแทน ทำการประดิษฐ์ดอกไม้สด
รูปทรงต่างๆ อันเป็นงานของช่างฝีมือ เพื่่อมอบให้สตรี ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติว่า
เป็นสังฆาทิเสส (อาบัติหนักรองจากปาราชิก) ในกุลทุกสกุลขาบท นิทานวัตถุนั้น

ผู้เขียนขอเสนอว่าเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ช่างฝีมือทำดอกไม้สดที่
เรียกว่าช่างดอกไม้ ช่างร้อยดอกไม้สดมัณฑนกุลนั้นคงมีความเจริญ ทำกันเองใน
กลุ่มชนตามความประสงค์ตั้งแต่การปลูกดอกไม้ เก็บดอกไม้ ประดิษฐ์ดอกไม้ จัด
ดอกไม้ และที่น่ายสนใจอย่างยิ่งคือ ช่างดอกไม้คือผู้ชาย และเมื่อมาบวชเป็นภิกษุก็มี
ความรู้ที่ติดตัวมาทำกันในพวกภิกษุของพระอัสสชิและพระปุนัพพสุกะ เมื่อพระพุทธเจ้า
ได้ทรงบัญญัติว่าการประพฤติดังนี้ไม่ควรทำ เป็นสังฆาทิเสส นับแต่นั้นมางานช่าง
ฝีมือทำดอกไม้สดก็มีช่างงานช่างฝีมือที่ภิกษุในพระพุทธศาสนาพึงทำสืบมาจนถึง
ปัจจุบัน ช่างสงฆ์สมัยพุทธกาลจึงเป็นภิกษุที่มีฝีมือทางงานช่างเพื่อสร้างหรือซ่อมวัตถุ
สิ่งของต่างๆ ที่จำเป็นแต่พระสงฆ์ในวัดพระพุทธศาสนาสมัยพุทธกาลซึ่งปรากฏใน
พระวินัยปิฎก ดังความว่า “...ผู้จะทำคือภิกษุเองหรือใช้คนอื่นให้ทำ...” (พระไตรปิฎก
ภาษาไทยฯ เล่ม 2, 2539, น. 609)

ช่างสงฆ์ในพระวินัยปิฎกข้างต้น ผู้เขียนสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นที่มาของ
ช่างสงฆ์ในพระพุทธศาสนาสืบมา เช่น ทำเตียง ตั้ง ตามที่พระพุทธเจ้ามีพระบัญญัติ ว่า

[522] ภิกษุผู้จะทำเตียงหรือตั้งใหม่ พึงทำให้มีเท้าเพียง 8 นิ้ว
โดยนิ้วสุด นับแต่แม่แคร่ลงมา ทำให้เกินกว่ากำหนด
ต้องอาบัติปาจิตตีย์ว่าเจตนกะ เตียง 4 ชนิดคือเตียงมีแม่
แคร่สอดเข้าในขา เตียงมีแม่แคร่ติดอยู่กับขา เตียงมีขาตั้ง
ก้ามปู เตียงมีขาจดแม่แคร่ ตั้ง 4 ชนิด คือตั้งมีแม่แคร่สอด

เข้าในขา ตั่งมีแม่แครงติดอยู่กับขา ตั่งมีขาตั่งก้ามปู ตั่งมี
ขาจดแม่แครง

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 2, 2539, น. 608-609)

2.2 งานช่างฝีมือ

2.2.1 งานช่างฝีมือเกี่ยวกับงานวัตถุ

ก่อนสมัยพุทธกาลมีช่างฝีมือที่ทำงานช่างฝีมือปรากฏเป็นชิ้นงานต่างๆ เช่น
วิหารของภิกษุแต่มิได้มีการอธิบายรายละเอียดว่า วิหารมีลักษณะเช่นไร ดังเช่นบุรุษ
ผู้สร้างวิหารถวายพระพุทธเจ้า แล้วเกิดเป็นเทพบุตรในวิมานทองคำ จากเรื่องสุวัณณ
วิมานในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ เปตวัตถุ เถาะคาถา เถาะคาถา ความว่า

[1143] ข้าพเจ้าเลื่อมใสแล้วให้สร้างวิหารใกล้เมือง ถวายพระบรม
ศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าอันธกวินทะ... (พระไตรปิฎก
ภาษาไทยฯ เล่ม 26, 2539, น. 143)

นอกจากนั้น ในเวลาพุทธเจ้าได้กล่าวถึงการถวายทานของเวลามพราหมณ์ คือมหา
ทาน 9 อย่าง ที่มีงานช่างฝีมือเป็นวัตถุทาน ได้แก่ ถาดทองคำเต็มด้วยรูปียะ 84,000
ถาด ...ถาดสำริดเต็มด้วยเงิน 84,000 ถาด ฯลฯ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 23,
2539, น. (82))

ในเถราปทานยังมีการกล่าวถึงงานช่างฝีมือต่างๆ อีกมาก เช่น

- พระสุภัททเถระในอดีตได้บรรจุภุชณาและดอกมะลิเต็มผอบไม้จันทร์
ไปบูชาพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 32, 2539,
น. 181)

- ราชพาหนะที่พระพุทธเจ้า 25 พระองค์ใช้เสด็จออกบวช ได้แก่ วอทอง
ราชรถ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 33, 2539)

2.2.2 งานช่างฝีมือเกี่ยวกับภิกษุ

สมัยพุทธกาลมีการกล่าวถึงงานช่างฝีมือหลายชนิดที่เกี่ยวกับภิกษุไว้ในพระวินัยปิฎก จุฬวรรค ภาค 2 ผู้เขียนจึงแบ่งงานช่างฝีมือที่เกี่ยวข้องกับภิกษุออกเป็น 2 ประเภท คือ

งานช่างฝีมือเกี่ยวกับภิกษุที่ถูกต้องตามพระวินัย

พระวินัยปิฎก จุฬวรรค ภาค 2 กล่าวถึงงานช่างฝีมือสำหรับภิกษุที่ใช้ในสมณเพศ เช่น

เสนาสนะ มี 5 ชนิด

- 1) วิหาร (เป็นที่พักซึ่งโอบกอดภายในภายนอก มีประตู หน้าต่าง)
- 2) เรือน (มุงแถบเดียว)
- 3) ปราสาท (เรือนยาว)
- 4) เรือนโล้น (ปราสาทหลังคาโล้น มีเรือนยอดตั้งอยู่บนดาดฟ้า มีชานชมแสงจันทร์)
- 5) ถ้ำ (ถ้ำอิฐ ศิลา ไม้ ดิน)

สิ่งต่างๆ ในวิหาร

- 1) เติง (ไม้หนุนเท้าเติงไม่เกิน 8 นิ้ว)
- 2) ตั่ง (ตั่งไม้ ตั่งหวาย ตั่งหุ้มผ้า ตั่งกั้นมะขามป้อม)
- 3) ภาพจิตรกรรมเป็นลวดลายดอกไม้ แก้วลย์ ฟันมังกร ดอกจอก
- 4) เครื่องใช้โลหะทุกชนิด (เว้นเครื่องประหาร)
- 5) เครื่องไม้ (เว้นเก้าอี้นอน) บัลลังก์ (แท่นนั่ง) บาตรไม้ เขียงเท้า (รองเท้าไม้)
- 6) เครื่องใช้ดิน (เว้นใช้เซ็ดเท้า) กุฎีดินเผา
- 7) ประตู หน้าต่าง
- 8) ม้านั่ง (ม้านั่งสี่เหลี่ยมมีพนัก 3 ด้าน)
- 9) คันกันดินทำด้วยอิฐ ศิลา ไม้
- 10) บันได ราวบันได (อิฐ ศิลา ไม้)
- 11) ฝา (ทำด้วยดินปนเถ้ากับมูลโค)
- 12) เพดาน (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 7, 2539, น. (22), 80-104)

13) อาราม (พระเวฬุวันเป็นวัดแห่งแรก) (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 4, 2539, น. 72)

งานช่างฝีมือที่เกี่ยวข้องกับภิกษุ ซึ่งกล่าวรายละเอียดไว้มาก คือบาตร ซึ่งเป็นภาชนะของภิกษุใช้สำหรับบิณฑบาตเพื่อรับอาหารจากอุบาสก อุบาสิกา บาตรที่กล่าวในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ มี 2 ชนิด คือบาตรเหล็ก บาตรดินเผา และ 3 ขนาด คือ *บาตรขนาดใหญ่* จูข้าวสุกจากข้าวสาร 2 ทะนาน จูของเคี้ยวเศษหนึ่งส่วนสี่ของข้าวสุก จูกับข้าวพอสมควรแก่ข้าวสุก *บาตรขนาดกลาง* ต่างกับบาตรขนาดใหญ่ที่จุข้าวสุกจากข้าวสาร 1 ทะนาน และ*บาตรขนาดเล็ก* ต่างกับบาตรขนาดกลางที่จุข้าวสุกจากข้าวสารครึ่งทะนาน

บาตรที่ภิกษุใช้อยู่เรียกว่าบาตรอธิษฐาน คือบาตรที่ภิกษุใช้อยู่เพียงหนึ่งใบ ซึ่งบาตรไม่มีรอยซ่อม หรือมีรอยซ่อม 1 แห่ง, 2 แห่ง, 3 แห่ง, 4 แห่งก็ยังเป็นบาตรอธิษฐานได้ และภิกษุที่มีบาตรดังกล่าวนี้ไม่ต้องอาบัติ คือบาตรสูญหาย บาตรแตก ขอจากญาติ ขอจากผู้ปวารณา ขอเพื่อภิกษุอื่น ชื้อมาด้วยทรัพย์ของตน (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 2, 2539, น. 124-138)

งานช่างฝีมือเกี่ยวกับภิกษุที่ไม่ถูกต้องตามพระวินัย

งานช่างฝีมือที่เกี่ยวข้องกับภิกษุ แต่ไม่เหมาะสมกับสมณเพศ คือภิกษุมีวัตถุต้องห้ามเหล่านี้ก็ถือว่าอาบัติ

1) บาตร (บาตรไม้ บาตรทองคำ บาตรเงิน บาตรแก้วมณี บาตรแก้ว บาตรไพฑูรย์ บาตรแก้วผลึก บาตรสัมฤทธิ์ บาตรกระจก บาตรดีบุก บาตรตะกั่ว บาตรทองแดง)

2) การอดิเรกบาตร (การสะสมบาตรเกิน 10 วัน)

3) เชิงรองบาตร (สวयงม ตระการดา มีลวดลาย รูปภาพ)

4) วัตถุที่บิณฑบาต (กะโหลกน้ำเต้า หม้อกระเบื้อง บาตรกะโหลกผี)

5) สะสมโลหะทองสัมฤทธิ์

6) เตียงสูง (เกิน 8 นิ้ว)

7) หोजิตรกรรม (เพื่อชมเล่น) (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 2, 2539, น.

123, เล่ม 3, 2539, น. 239, เล่ม 7, 2539, น. 16-64)

2.3 ความเชื่อเกี่ยวกับงานช่างฝีมือ

ความเชื่อเกี่ยวกับงานช่างฝีมือ คือการมีความคิดตามหรือความมั่นใจในเรื่องต่างๆ เกี่ยวกับวัตถุ สิ่งของที่ปรากฏเป็นรูปธรรม เช่น เครื่องอุปโภค เครื่องใช้สอย ฯลฯ ในสมัยโบราณทั้งการสร้าง การใช้สอย มีตัวอย่างความเชื่อเกี่ยวกับงานช่างฝีมือ เช่น

2.3.1 ความเชื่อเรื่องวิมาน

วิมาน หมายถึง ที่เล่นที่อยู่ของเหล่าเทวดาหรือเทพ ซึ่งถือว่าเป็นสถานที่อันประเสริฐเพราะเกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งกุศลกรรมของเทวดาผู้เป็นเจ้าของวิมานนั้นๆ ...ภายในวิมานเหล่านั้นมีเครื่องประดับตกแต่งสวยงามและเพียบพร้อมด้วยเครื่องอุปโภคบริโภคอันเป็นทิพย์มากมาย ความแตกต่างของวิมานเหล่านั้นขึ้นอยู่กับบุญบารมีที่เจ้าของวิมานได้สั่งสมไว้เมื่อครั้งเป็นมนุษย์ เช่น เป็นวิมานทองคำบ้าง วิมานเงินบ้าง วิมานแก้วมณีบ้าง วิมานแก้วไพฑูรย์บ้าง วิมานแก้วผลึกบ้าง หรือต่างกันที่ขนาด...1 โยชน์...2 โยชน์...12 โยชน์... (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 26, 2539, น. (7)-(8))

มีตัวอย่างวิมาน เช่น

มัญชิวรรุทวิมาน เป็นวิมานแก้วผลึกสีแดงที่เกิดขึ้นแก่หญิงผู้ถวายดอกสาละโปรยลงบนพุทธอาสน์ขณะที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่

กัฏฐกรสทายกวิมาน เป็นวิมานทองคำอันรุ่งเรืองยิ่งในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแก่คนเฝ้านางผู้ถวายแกงปูแต่พระเถระรูปหนึ่งผู้พาธเป็นโรคหุที่หมอรักษาไม่หาย

มหารถวิมาน เป็นวิมานที่มีรถทิพย์คันใหญ่เป็นพาหนะในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่เกิดขึ้นแต่โคบาลพราหมณ์ผู้ถวายมหาทานแต่พระสงฆ์ มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะเป็นประธาน

ดังเช่น มัลลิกาวิมาน

[659] เทพธิดา ผู้สวมเกยรทอง ประดับอุบะทอง คลุมเรือนร่าง ด้วยข่ายทอง เธอสวมศีระด้วยพวงมาลัยแก้วนานาชนิด เป็นไครกัน

[644] เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม ผู้ทรงมีพระกรุณาหาประมาณมิได้ เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ดิฉัน มีจิตเลื่อมใสได้ใช้ข่ายทองวิจิตรบรรจงไปด้วยแก้วมณี ทองคำ และแก้วมุกดา ซึ่งดาดด้วยข่ายทองคำห่มคลุม พุทธสรีระ

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 26, 2539, น. 74-75)

2.3.2 ความเชื่อเรื่องผลการถวายงานช่างฝีมือ

การปฏิบัติธรรมอย่างหนึ่งที่ปรากฏให้เห็นมาก คือการถวายสิ่งของ อาหาร ดอกไม้ ฯลฯ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญบุญกิริยาถือทานวัตถุ อันจะเกิดผลแห่งกรรมดีในภพ ต่อๆ ไปจากมนุษย์โลก ไปเกิดในสวรรค์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เชื่อมโยงกันกับความเชื่อเรื่องวิมานที่มีวิมานต่างๆ พุทธศาสนิกชนจึงมีความเชื่อเชื่อมโยงกันกับการทำทานวัตถุ ด้วยความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เช่น ก่อนพุทธกาลที่พระผลกทายก เถระประกาศประวัติในอดีตชาติของท่านที่เป็นช่างไม้ทำยานพาหนะด้วยแผ่นกระดาน ไม้จันทร์ถวายพระพุทธเจ้า ดังความว่า

[37] เมื่อก่อนข้าพเจ้าเป็นนายช่างทำยานพาหนะ เป็นผู้ศึกษาดี ในการงานของช่างไม้ ได้ใช้ไม้จันทร์ทำเป็นแผ่นกระดาน แล้วถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้า...

[38] วิมานทองคำที่บุญกรรมเนรมิตดีแล้วนี้ส่องแสงสว่างไสว ยานคือช้าง ยานคือม้า... ได้ปรากฏแก่ข้าพเจ้า

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 32, 2539, น. 313)

2.3.3 ความเชื่อเรื่องวิสสุกรรมเทพบุตร

วิสสุกรรมเทพบุตร คือเทพบุตรทางศิลปะและวิชาช่าง บางที่เรียกกันว่า วิศวกรรม เวสสุกรรม วิษณุกรรม ในบทความวิชาการนี้ขอเรียกว่า วิสสุกรรมเทพบุตร ตามพระไตรปิฎกฯ

วิสสุกรรมเทพบุตร เป็นเทพบุตรในวงศ์สุอันเป็นบริวารของพระอินทร์ ซึ่งเป็นบุตรของพระประภาสกับนางโยคสีหธา วิสสุกรรมเทพบุตรเดิมมีกายสีขาวแต่ภายหลังเชื่อกันว่ากายสีเขียว มี 3 เนตร ทรงงาเผือก อาภรณ์สีขาว พระหัตถ์ทรงหางนกยูงที่ใช้โบกเพื่อเนรมิตการสร้าง พระหัตถ์ขวาทรงถือมั่ง พระหัตถ์ซ้ายถือดิ่ง เทพบุตรนี้มีหน้าที่รับบัญชาจากพระอินทร์ในการเนรมิตการก่อสร้างทั้งบนสวรรค์และมนุษย์โลก เช่น สร้างจักรถวายพระนารายณ์ ทำตรีศูลถวายพระอิศวร ทำคทาให้ท้าวฤเวร ทำหอกให้พระขันธกุมาร ทำอาวุธอื่นๆ ให้เทวดา (น. ณ ปากน้ำ, 2530, น. 288) จึงถือกันว่าวิสสุกรรมเทพบุตรเป็นเทพแห่งงานช่างฝีมือด้วยมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล ดังตัวอย่างเช่นวิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทิสสนะจากพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค

[256] ลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบพระราชดำริของ
พระเจ้ามหาสุทิสสนะ จึงมีเทวบัญชาเรียกวิสสุกรรมเทพบุตร
มาตรัสว่า “มาเถิด สหายวิสสุกรรม เธอจงไปสร้างพระ
นิเวศน์ชื่อธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทิสสนะ”
วิสสุกรรมเทพบุตรทูลรับเทวบัญชา...จากดาวดึงส์ไป...
เนรมิตพระราชนิเวศน์ก่อด้วยอิฐ 4 ชนิดคือ...อิฐทอง อิฐ
เงิน อิฐแก้วไพฑูรย์ อิฐแก้วผลึก
ธรรมปราสาทมีเสา 84,000 ต้น...คือ เสาทอง เสาเงิน เสา
แก้วไพฑูรย์ เสาแก้วผลึก...บันไดทองมีลูกกรงทำด้วยทอง
...ในเรือนยอดแก้วผลึกตั้งบัลลังก์แก้วบุษราคัมไว้...
(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 10, 2539, น. 190-191)

เรื่องโพธิมรรการกเถราปทาน อติตชาติของพระโพธิมรรการกเถระในพระ
สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ความว่า

- [69] ข้าพเจ้าเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส มีใจยินดี ได้ใช้ให้คนทำเรือนโพธิ์
ถวายพระผู้มีพระภาค พระนามว่าสิทธัตถะ ผู้เป็นจอมแห่ง
เทวดา ผู้คงที่
- [71] ในกัปที่ 65 นับจากกัปนี้ไป ข้าพเจ้าได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
วิสสุกรรมเทพบุตร ได้เนรมิตนครชื่อกาสิกะ
- [75] วิสสุกรรมเทพบุตรเนรมิตตัวเรือนสำเร็จด้วยทองคำล้วน...
นี่เป็นผลแห่งการถวายเรือนโพธิ์ (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ
เล่ม 33, 2539, น. 87-88)

2.3.4 ความเชื่อเรื่องตระกูลช่างฝีมือ

ในสมัยพุทธกาลมีความเชื่อว่าบุคคลแบ่งออกเป็น 2 ตระกูล ในเรื่องของการเกิด การปฏิบัติธรรม การตาย คือบุคคลตระกูลต่ำมีตระกูลจัญทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถหรือตระกูลคนเทขะ และบุคคลตระกูลสูง มีตระกูล ขัตติยมาหาศาล ตระกูลพราหมณ์มหาศาล ตระกูลคหบดีมหาศาล

ในการเกิด การปฏิบัติธรรม และการตายของบุคคลในตระกูล 2 ตระกูล มีหนทางดำเนินชีวิตต่างกันทั้งที่มาของการเกิด การปฏิบัติธรรม และจุดหมายปลายทางของการตาย กล่าวคือ

- บุคคลตระกูลต่ำ (1) บุคคลมีตมาและมีตไป (2) บุคคลมีตมาแต่สว่างไป
บุคคลตระกูลสูง (1) บุคคลสว่างมาแต่มีตไป (2) บุคคลสว่างมาและสว่างไป

การแบ่งตระกูลดังกล่าว ผู้เขียนสันนิษฐานว่า ช่างฝีมือในสมัยพุทธกาลนั้น เป็นบุคคลตระกูลต่ำเพราะมีช่างสานรวมอยู่ในตระกูลต่ำ ดังนั้นช่างฝีมืออื่น เช่น ช่างเขียน ช่างหม้อ ช่างทอง ช่างไม้ ช่างกลึง ช่างเหล็ก ช่างหูก (ช่างทอผ้า) ฯลฯ ก็น่าจะเป็นบุคคลตระกูลต่ำเช่นกัน ซึ่งเป็นการจัดชนชั้นทางโลก แต่ในทางธรรมนั้นไม่ว่าจะมีชาติกำเนิดมาจากตระกูลต่ำหรือตระกูลสูงก็ตาม หากได้ปฏิบัติธรรมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าคือธรรมปฏิบัติแล้ว จุดหมายปลายทางก็เหมือนกันคือ สว่างไปนั้นคือสู่สุคติเช่นกัน ดังความในจตุกกบุคคลบัญญัติ จากพระอภิธรรมปิฎก ธาตุกถา บุคคลบัญญัติว่า

บุคคลมีตมาและมีตไป เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทยยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำ และสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างผิดเคือง...มีผิวพรรณหม่นหมองไม่น่าดู...มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน...ครั้งประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริตแล้วหลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก...

บุคคลมีตมาแต่สว่างไป เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลต่ำ คือตระกูลจันทาล ตระกูลนายพราน ตระกูลช่างสาน ตระกูลช่างรถ หรือตระกูลคนเทยยะ เป็นตระกูลยากจน มีข้าว น้ำ และสิ่งของเครื่องใช้น้อย เป็นไปอย่างผิดเคือง...มีผิวพรรณหม่นหมองไม่น่าดู...มักไม่ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน...ครั้งประพฤติกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตแล้ว หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์...

บุคคลสว่างมาแต่มีตไป เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง คือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์ มหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และเขามีรูปร่าง น่ารัก น่าเลื่อมใส มีฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ ผ้า ยาน.. แต่เขาประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต มโนทุจริต.. หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในอบายทุกคติ...

บุคคลสว่างมาและสว่างไป เป็นไฉน บุคคลบางคนในโลกนี้เกิดในตระกูลสูง คือตระกูลขัตติยมหาศาล ตระกูลพราหมณ์ มหาศาล หรือตระกูลคหบดีมหาศาล เป็นตระกูลมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก มีทองและเงินมาก มีเครื่องใช้ที่น่าปลื้มใจมากมาย มีทรัพย์และธัญชาติมากมาย และเขามีรูปร่าง น่ารัก น่าเลื่อมใส มีฉวีวรรณผุดผ่องยิ่งนัก ได้ข้าว น้ำ

ผ้า ยาน...ครั้นประพศิกายสุจริต วจีสุจริต มโนสุจริตแล้ว
หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติสวรรค์...

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 36, 2539, น. 201-202)

2.4 การเปรียบเทียบธรรมกับงานช่างฝีมือ

การเปรียบเทียบธรรมกับงานช่างฝีมือ คือการอธิบายธรรมด้วยรูปธรรมงานช่างฝีมือ เพื่ออธิบายนามธรรมให้เข้าใจง่ายขึ้นด้วยการเปรียบเทียบกับผู้เป็นช่างบ้าง การทำงานช่างฝีมือ วัสดุที่ใช้ทำงานช่างฝีมือ รวมทั้งวัตถุที่ทำสำเร็จแล้วตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ เช่น ในพระสูตรตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎกหลายเล่ม ผู้เขียนขอยกตัวอย่างที่มีความชัดเจนและโดดเด่นคือ

2.4.1 ช่างทอง

ช่างทอง คือช่างทำรูปพรรณ ภาชนะ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ด้วยทอง ช่างทองส่วนมากเป็นช่างเงินมาก่อน เพื่อให้เกิดความชำนาญเพราะช่างทองทำงานประณีตมากกว่าช่างเงิน ช่างทองทำเครื่องรูปพรรณ เครื่องทองประดับอัญมณี เครื่องใช้สอย การทำงานของช่างทองมีการขึ้นรูปด้วยการตี การเคาะ การบัดกรี การหล่อ การสลักคุณ การเพลาสาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2550, น. 292) เช่น ในพระสูตรตันตปิฎกมีการกล่าวถึงพระธรรม คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเปรียบเทียบกับผู้เป็นช่างทอง งานของช่างทองวิธีทำงานทอง วัสดุที่ใช้ทำทองรูปพรรณเช่น

1) วิชชา 8 ประการ

วิชา 8 ประการ คือความรู้วิเศษ 8 ประการ (1) วิปัสสนาญาณ ญาณในวิปัสสนา (2) มโนยิทธิ ฤทธิ์ทางใจ (3) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่างๆ (4) ทิพพโสต หูทิพย์ (5) เจโตปริญาณ รู้จักกำหนดใจผู้อื่นได้ (6) ปุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้ (7) ทิพพจักขุ ตาทิพย์ (8) อาสวักขยญาณ หยั่งรู้ธรรมสิ้นไป เช่น

เรื่องอิทธิวิธีญาณในพระสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ กล่าวเปรียบเทียบว่าช่างทองหลอมทองดีแล้วทำทองรูปพรรณสำเร็จได้เช่นเดียวกันกับ

พระพุทธเจ้าบอกข้อปฏิบัติการแสดงอิทธิฤทธิ์ต่างๆ สาวกปฏิบัติตามย่อมแสดงอิทธิฤทธิ์ได้เช่นกัน ดังความว่า

...ช่างทองหรือลูกมือช่างทองผู้ชำนาญ เมื่อหลอมทองดีแล้ว พึงทำทองรูปพรรณชนิดที่ต้องการให้สำเร็จได้ แม้ฉันใด เราก็ฉันนั้นเหมือนกัน ได้บอกข้อปฏิบัติแก่สาวกทั้งหลาย สาวกทั้งหลายของเราผู้ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติที่เราบอกแล้ว ย่อมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง...(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 13, 2539, น. 302)

2) ชาติ 6 ประการ

ชาตุมหาถึงสิ่งที่ทรงสภาวะอยู่เองตามธรรมชาติของเหตุปัจจัย คือ (1) ชาติ เข้มแข็งหรือชาติดิน (2) ชาติเหลวหรือชาติน้ำ (3) ชาติไฟ (4) ชาติลม (5) สภาวะที่ว่าง (6) สภาวะที่รู้แจ้งอารมณ์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, น. 93)

ในชาตวิภังคสูตร พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก กล่าวถึงอุเบกขาบริสุทธ์เปรียบเหมือนช่างทองเตรียมการและทำทองรูปพรรณไว้ดังความว่า

[360] อุเบกขาอันบริสุทธ์ผุดผ่อง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน และผ่องใส เหลืออยู่ เปรียบเหมือนช่างทองหรือลูกมือของช่างทองผู้ชำนาญ ตระเตรียมแบแล้วสูมปากแบ เอาคีมคีบทองใส่ลงที่ปากแบ แล้วสูบลมตามสมควรแก่เวลา เอาน้ำประพรมตามสมควรแก่เวลา พังดูตามสมควรแก่เวลา ทองนั้นเป็นทองที่ถูกไล่ไขเข้าหมดแล้ว จึงเป็นทองอ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ผุดผ่อง และช่างทองหรือลูกมือของช่างทองมุ่งหมายจะทำเครื่องประดับชนิดใดๆ คือแผ่นทอง ต่างหู สร้อยคอ หรือมาลัยทอง ทองนั้นย่อมอำนวยความสะดวกให้เขาได้แม้ฉันใด อุเบกขาอื่นก็ฉันนั้นเช่นกัน เป็นอุเบกขาบริสุทธ์ผุดผ่อง อ่อนเหมาะแก่การใช้งาน ...เหลืออยู่
(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 14, 2539, น. 409-410)

3) อุปกิเลส

อุปกิเลส หมายถึงสิ่งที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง รับคุณธรรมได้ยาก มี 16 อย่าง คือ (1) ละโมบ (2) คิดประทุษร้าย (3) โกรธ (4) ผูกโกรธ (5) ลบหลู่คุณท่าน (6) ตีเสมอ

(7) ริษยา (8) ตระหนี่ (9) เจ้าเล่ห์ (10) โอ้อวด (11) หัวดี (12) แข่งดี (13) ถือตัว (14) ดูหมิ่นท่าน (15) มัวเมา (16) ละเลย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546, น. 364)

ในปิงสุวาทสูตร โลงณผลวรรค พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต กล่าวถึงภิกษุมีอุปกิเลสอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด ควรขจัดออกเป็นขั้นๆ เปรียบเหมือนช่างทองล้างฝุ่นที่ทองอย่างหยาบให้หลุดไป อย่างกลางหลุดไปอีก ก็ยังมีฝุ่นละเอียดคือเขม่าทอง ช่างทองก็ต้องนำทองใส่เบ้าหลอม เป่าซ้ำๆ จนเป็นทอง อ่อนเหมาะที่จะทำทองรูปพรรณ ดังความว่า

[102] ภิกษุทั้งหลาย ทองมีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอย่างหยาบ คือ ดินร่วน ทราย ก้อนกรวด และกระเบื้อง คนล้างฝุ่น...ร่อนทอง นั้นในรางน้ำแล้ว ล้างซ้ำหลายครั้ง...สิ้นไปแล้ว ทองยังคง มีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอย่างกลาง คือก้อนกรวดอย่างละเอียด ทรายอย่างหยาบ คนล้างฝุ่น...ล้างทองนั้นซ้ำหลายๆ ครั้ง ...สิ้นไปแล้ว ทองยังมีสิ่งที่ทำให้เศร้าหมองอย่างละเอียด คือทรายอย่างละเอียดและสะเก็ดกะล่ำฟัก คนล้างฝุ่น...ล้าง ทองนั้น...ก็ยังคงเหลือเขม่าทองอยู่อีก ช่างทอง...ใส่ทองลงในเบ้าหลอม เป่าทองนั้น...เป่าจนได้ที่ ทองนั้นก็ยังไม่ติดสนิทแนบเป็นเนื้อเดียวกันยังไม่หายกระด้าง ไม่อ่อน... แดงง่ายและใช้งานได้ไม่ดี...ช่างทองเป่าจนได้ที่...ทองนั้น ถูกเป่า...ถูกเป่าจนได้ที่...เป็นของอ่อน...ใช้งานได้ดี เขามุ่งหมายจะทำเครื่องประดับ...แผ่นทอง ต่างหู สร้อยคอ หรือ มาลัยทอง เครื่องประดับชนิดนั้น ย่อมอำนวยความสะดวกให้ เขาได้นั้นใด

ฉันนั้นเหมือนกันแล อุปกิเลสอย่างหยาบ คือกายทุจริต... วจีทุจริต...มโนทุจริต...ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตยังมีอยู่...ทำให้สิ้นไป...อุปกิเลสอย่างกลาง คือกามวิตก...พยาบาทวิตก ...วิหิงสาวิตก...ภิกษุผู้บำเพ็ญอธิจิตยังมีอยู่...ทำให้สิ้นไปแล้ว ...อุปกิเลสอย่างละเอียด คือความนึกคิดถึงชาติ สมาริณัน

ยังไม่สงบ...ยังมีการข่มขู่ห้ามกิเลสด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง
อยู่...เมื่อมีเหตุแห่งสติ เขื่อย่อมบรรลุความเป็นผู้เหมาะสม
ที่จะประจักษ์ชัดในธรรมนั้นๆ

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 20, 2539, น. 341-344)

จะเห็นได้ว่า อุปกิเลสในภิกษุเปรียบเหมือนช่างทองเพียรล้างฝุ่นที่ทอง
เพื่อให้ทำทองรูปพรรณได้ดี

4) ความเศร้าหมองของจิต

ความเศร้าหมองของจิต มี 5 ประการ คือ กามฉันทะ (ความพอใจในกาม)
พยาบาท (ความคิดร้าย) ถีนมิทธะ (ความหดหู่และเซื่องซึม) อุทธัจจกุกกุกจะ (ความ
ฟุ้งซ่านและร้อนใจ) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย)

ในอุปกิเลสสูตร ปญจังคิการรค พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต
กล่าวถึงความเศร้าหมองของจิตเปรียบเทียบกับสิ่งเศร้าหมองของทอง กล่าวคือ

ความเศร้าหมองแห่งจิต 5 ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท
ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุกจะ วิจิกิจฉา เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง
ไม่ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ เปรียบเหมือนสิ่งเศร้าหมองของ
ทอง 5 ประการ คือ เหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว เงิน เป็นเหตุให้ทอง
ไม่อ่อน แดงง่าย ใช้งานไม่ได้ดี แต่เมื่อทองไม่มีเหล็ก โลหะ ดีบุก
ตะกั่ว เงิน ทองนั้นย่อมอ่อน ไม่แดงง่าย ใช้งานได้ดี ช่างทองจะ
นำไปทำแหวน ต่างหู สร้อยคอ มาลัยทอง เครื่องประดับ...อย่างดี

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 22, 2539, น. 27-28)

2.4.2 ช่างหม้อ (ช่างปั้นหม้อดิน: ผู้เขียน)

การกล่าวถึงธรรมกับการเปรียบเทียบกับช่างหม้อในพระไตรปิฎกภาษาไทย
ฉบับนี้ มีกล่าวถึงในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก แต่การกล่าวเปรียบเทียบกับ
ไม่มีการเปรียบเทียบกับช่างหม้อ วิธีการทำหม้อ วัสดุทำหม้อแต่อย่างใด มีการ
เปรียบเทียบเพียงผลงานของช่างหม้อ คือหม้อกับบุคคล ภิกษุ การปฏิบัติธรรม เช่น

1) บุคคลกับอริยสัจ 4 ในกุ่มภสูตร วลาหกรรคจากพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต กล่าวว่าบุคคลเปรียบเหมือนหม้อ คือบุคคล 4 จำพวกกับหม้อ 4 ชนิด

- (1) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเปล่าที่ปิดไว้
หมายถึง คนมีกิริยามารยาทเรียบร้อยแต่ไม่รู้ริยสัจ 4
- (2) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มที่เปิดไว้
หมายถึง คนมีกิริยามารยาทไม่เรียบร้อย แต่รู้ริยสัจ 4
- (3) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเปล่าที่เปิดไว้
หมายถึง คนมีกิริยามารยาทไม่เรียบร้อยและไม่รู้ริยสัจ 4
- (4) บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มที่ปิดไว้
หมายถึง คนมีกิริยามารยาทเรียบร้อยและรู้ริยสัจ 4
ดังความละเอียดว่า บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มและปิดฝาว่า คือ บุคคลบางคนในโลกนี้มีการก้าวไป การถอยกลับ การแลดู การเหลียวดู การคู้เข้า การเหยียดออก...และเขารู้ชัดตามความเป็นจริงว่า “นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา บุคคลเปรียบเหมือนหม้อเต็มและปิดฝา เป็นอย่างนี้แล...

(พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 21, 2539, น. 158)

จะเห็นได้ว่าการเปรียบเทียบบุคคล 4 ประเภท กับผลงานของช่างหม้อคือตัวหม้อกับฝาหม้อที่แสดงลักษณะอาการ 4 อาการ คือ 1) หม้อเปล่าปิดฝา 2) หม้อเต็มเปิดฝา 3) หม้อเปล่าเปิดฝา 4) หม้อเต็มปิดฝา กับกิริยามารยาทที่มองเห็นและจิตใจที่รับรู้ริยสัจ 4 ที่บรรจุภายในหม้อที่มีเฉพาะบุคคลที่มีปัญญา ซึ่งในอวภุชสูตร บุคคลวรรคจากพระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ได้เปรียบเทียบไว้อีกว่า บุคคลผู้มีปัญญาเปรียบเหมือนหม้อคั่ว คือบุคคลผู้ไปวัด ฟังธรรมเป็นประจำ แต่จำธรรมไม่ได้ก็เปรียบเหมือนหม้อคั่ว ส่วนบุคคลผู้ไปวัดประจำ ฟังธรรมประจำและจำธรรมได้เปรียบเหมือนหม้อหอยคือผู้มีปัญญากว้างขวาง ดังความว่า

บุคคลมีปัญญากว้างขวาง เป็นอย่างไร คือบุคคลบางคนในโลกนี้
ไปวัดเป็นประจำเพื่อฟังธรรม...ภิกษุทั้งหลายแสดงธรรมมีความ
งานในเบื้องต้น...เขานั่งตรงที่นั่น จำเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด
แห่งกถา นั้นได้ แม้ลุกจากที่นั่นแล้วยังจำ...เปรียบเหมือนหม้อหุง
ที่เขาเทน้ำลงไป น้ำย่อมขังอยู่ไม่ไหลราดไป แม้ฉันใด บุคคลใน
โลกนี้ก็ฉันนั้น...

(พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 20, 2539, น. 181-182)

บุคคลจึงเปรียบเหมือนหม้อ การไปวัดฟังธรรมเหมือนที่น้ำลงในหม้อ บรรจุ
ในหม้อคือปัญญานั้นเอง ซึ่งแสดงให้เห็นว่าบุคคลจะเกิดปัญญาทางธรรมได้ต้องหมั่น
แสวงหา ฝึกฝนอย่างสม่ำเสมอจนจะมีปัญญาพิจารณาธรรมได้อย่างถ่องแท้

2) ภิกษุกับมรรค 8 ภิกษุ เป็นหนึ่งในพุทธบริษัทที่ปฏิบัติธรรมในกัมมภสูตร
จากพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวรรค ได้กล่าวไว้ว่าภิกษุก็เปรียบเหมือน
หม้อเช่นกัน ที่ภิกษุต้องเจริญมรรค 8 เพื่อคลายบาป อกุศลธรรมเปรียบได้กับน้ำใน
หม้อคร่าว มีแต่ไหลออกอย่างเดียว (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 19, 2539, น. (20))

3) การปฏิบัติธรรมกับมรรค 8 ในพระสูตรตันตปิฎกได้กล่าวเปรียบเทียบคน
กับหม้อแล้ว ยังได้กล่าวเพิ่มเติมว่า หมอนั้นหากไม่มีเครื่องรองรับหม้อ หม้อก็จะกลิ้ง
เช่นเดียวกันกับจิตหากไม่มีธรรมค้ำครอง จิตก็จะกลิ้งลอกจากได้ง่าย มรรค 8 เป็นเครื่อง
รองรับจิต (พระไตรปิฎกภาษาไทยฯ เล่ม 19, 2539, น. (12)) จึงแสดงให้เห็นว่า หากคน
ไม่ปฏิบัติตามมรรค 8 นั้น ก็จะมีจิตที่หวั่นไหวได้ง่าย หากคนปฏิบัติธรรมตามมรรค 8
จิตก็จะไม่หวั่นไหวเปรียบเหมือนหม้อที่มีสิ่งรองรับ หม้อก็จะตั้งอยู่ได้ดี

3. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย: การสะท้อนงานช่างฝีมือสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับ
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 จำนวนทั้งหมด 45 เล่ม ซึ่งแบ่งเป็นพระวินัย

ปิฎก 8 เล่ม (เล่ม 1-8) พระสูตรตันตปิฎก 25 เล่ม (เล่ม 9-33) และพระอภิธรรมปิฎก 12 เล่ม (เล่ม 34-45) ซึ่งกล่าวถึงความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือในหลักฐานดังกล่าว ผู้เขียนพบว่า มีการกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับงานช่างฝีมือมากที่สุดคือพระสูตรตันตปิฎก คือ เล่ม 9, 10, 25, 26, 27, 28, 32, 33 เพราะเป็นเรื่องเล่าก่อนสมัยพุทธกาล และสังคมสมัยพุทธกาลที่มีช่างฝีมือทำงานช่างฝีมือต่างๆ เช่น เครื่องใช้สอย รองลงมาคือพระวินัยปิฎก เล่ม 1, 2, 3, 4, 7, เพราะเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตการทำงานช่างฝีมือต่างๆ ที่เกี่ยวกับภิกษุ และพระอภิธรรมปิฎก คือเล่ม 36, 37 ที่กล่าวถึงการเปรียบเทียบธรรมกับงานช่างฝีมือ

เมื่อผู้เขียนได้ศึกษาข้อมูล ประมวลผลสาระ พิจารณาตีความ จึงได้ผลการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือได้ 2 ช่วงสมัยคือ

ก่อนสมัยพุทธกาลเกี่ยวกับช่างคฤหบดีคือช่างชาวบ้าน เช่น พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นช่างสลักหิน ช่างปั้นหม้อ และช่างทอง พระเถระเจ้าที่มีอดีตชาติเป็นช่างดอกไม้ ช่างจักสาน ช่างทอง ช่างไม้ ช่างทาสี (ผู้เขียน: ช่างเขียน) ช่างหม้อ (ผู้เขียน: ช่างปั้น) นอกจากนั้นในชาดกเรื่องทศชาติชาดก ในวิสุทธิชาดกมีการกล่าวถึงภาพมนุษย์ในโลกแก้ววิเศษว่า มีช่างดอกไม้ ช่างทอง ช่างแก้วมณี ช่างทำเครื่องดนตรี ช่างฝีมือ ในช่วงนี้ยังมีบางพวกที่รับจ้างทำงานช่างฝีมือ เช่น มืดโกน มืดเล็ก เข้ม เขิงรองบาตร ฯลฯ บางพวกก็เป็นบริวารของบุคคลตระกูลสูงเมื่อมีการทำบุญใหญ่ๆ ก็รวมตัวกันมาช่วยงาน เช่น ช่างหูก (ช่างทอผ้า) ช่างหนัง ช่างถาก (ช่างไม้) ช่างแก้ว ช่างเหล็ก ช่างตีบุก ช่างศร ช่างกลิ้ง ช่างซุน (ช่างสนะ) ช่างร้อยดอกไม้ ฯลฯ และที่น่าสนใจคือช่างต่างๆ ก็สนใจการทำบุญร่วมงานกับบุคคลตระกูลสูงด้วย

ถึงสมัยพุทธกาล ผู้เป็นช่างฝีมือก็ยังคงเป็นช่างคฤหบดีที่สืบเนื่องมาจากก่อนสมัยพุทธกาลดังกล่าว ซึ่งผู้เขียนขอยกตัวอย่างช่างฝีมือที่มีความโดดเด่นในสาระ คือ

ช่างหม้อ ผู้ทำบาตรถวายภิกษุจนกระทั่งเกิดความเดือดร้อนทั้งช่างหม้อกับภิกษุ พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติห้ามภิกษุขอบาตร และมีพระวินัยว่าภิกษุขอบาตรได้เมื่อบาตรหายหรือแตกไป

ช่างเขียน แต่เดิมช่างเขียนคงได้เขียนภาพสตรീ ภาพบุรุษบนฝาผนังวิหาร พระพุทธเจ้าทรงพระบัญญัติห้ามเพราะไม่เหมาะสมกับสมณเพศ จึงทรงอนุญาตให้

ช่างเขียนภาพลวดลายดอกไม้ เถาวัลย์ ลายพันมังกร ลายดอกจอก ซึ่งผู้เขียนสันนิษฐานว่า พระวินัยข้อนี้จึงถือสืบกันมาในการเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังในวัดจนถึงปัจจุบัน

ข้อมูลที่น่าสนใจเพิ่มเติมคือ สมัยพุทธกาลมีช่างสงฆ์แล้วเพื่อสร้าง ช่อมณฑป สิ่งของต่างๆ ที่จำเป็นแก่พระสงฆ์ในวัด ซึ่งถูกต้องตามพระวินัยในพระพุทธศาสนา เช่น ทำเตียง 4 ชนิด ตั้ง 4 ชนิด ฯลฯ

ผู้เป็นช่างฝีมือทั้งช่างฤๅษณ์ ช่างสงฆ์ ได้ทำงานช่างฝีมือต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นงานช่างฝีมือเกี่ยวกับพระสงฆ์ที่ถูกต้องตามพระวินัยด้วยความจำเป็นในการดำรงสมณเพศเพื่อมุ่งปฏิบัติธรรม เช่น เสนาสนะ (วิหาร เรือน ปราสาท เรือนโล้น ถ้ำ เครื่องใช้โลหะ เครื่องไม้ บัลลังก์ บาตรไม้ รองเท้าไม้ เครื่องใช้ดิน ภูฏินเผา ประตุนหน้าต่าง บาตรดินเผาที่เป็นบาตรอธิษฐาน (1 ในวัตรบริหารของภิกษุ)

งานช่างฝีมือที่ไม่ถูกต้องตามพระวินัย เช่น บาตรไม้ ทองคำ เงิน แก้วมณี สัมฤทธิ์ ดีบุก ตะกั่ว ทองแดง เชิงรองบาตรมีลวดลายสวยงาม หม้อกระเบื้องดินเผาขัดเงาสูง หอจิตรกรรม

การเป็นช่างฝีมือทำงานช่างฝีมือล้วนมีความเชื่อเป็นแรงจูงใจเบื้องต้น เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับสวรรค์ มีวิมานชนิดต่างๆ ทั้งวิมานทองคำ เงิน แก้วมณี อันเป็นจุดหมายปลายทางของผู้ตายที่ปฏิบัติกรรมดี เมื่อตายก็จะไปจุติในวิมานนั้นๆ เช่น พระเถระเจ้าชื่อผลกทายกท่านเคยเกิดเป็นช่างไม้ทำแผ่นกระดานด้วยไม้จันทน์ถวายพระพุทธเจ้า ด้วยผลกรรมดีการถวายแผ่นกระดานนั้น เมื่อตายแล้วได้เกิดเป็นเทพบุตรในวิมานทองคำ นอกจากความเชื่อเรื่องวิมานแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องวิสุกรรมเทพบุตร เทพเจ้าแห่งศิลปะและการช่าง ผู้สร้างงาน เหนรมิตงานช่างฝีมือให้แก่มนุษย์โลก เช่น สร้างธรรมปราสาทถวายพระเจ้ามหาสุทิสสนะ ด้วยวัสดุทอง เงิน แก้วไพฑูรย์ แก้วผลึก ความเชื่อที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ ช่างฝีมือเป็นบุคคลตระกูลต่ำรวมอยู่กับพวกจัณฑาล นายพราน คนเทษยะ ซึ่งผู้เขียนตีความว่าเป็นตระกูลผู้ใช้แรงงานฝีมือนั่นเอง

ความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับงานช่างฝีมือประเด็นสุดท้ายซึ่งนำพิจารณาเป็นพิเศษ คือการนำหัวข้อธรรมมาเปรียบเทียบกับช่างฝีมือ วิธีทำงานช่าง ผลงานของช่าง ซึ่ง

น่าสนใจมากคือ การแสดงฤทธิ์ต่างๆ ในวิชา 8 ประการ เปรียบเทียบกับการหลอมทองของช่างทองให้สำเร็จเป็นทองรูปพรรณได้ มีการเตรียมการทำทองรูปพรรณไว้อย่างดี ความเศร้าหมองในอุปกิเลส 16 เปรียบเทียบกับการที่ช่างทองเพียรล้างฝุ่นที่ทองทั้งหยาบ เขม่าทองจนหมดเป็นทองอ่อนเพื่อทำทองรูปพรรณอย่างดีต่อไปหรือการเปรียบบุคคลกับหม้อ 4 ชนิด (หม้อเปล่าปิด หม้อเต็มเปิด หม้อเปล่าเปิด หม้อเต็มปิด) กับกิริยาภายนอก และการรู้ริยสัจ 4 ผู้มีปัญญากว้างเหมือนหม้อหงาย แม้แต่ภิกษุที่เจริญมรรค 8 ก็เหมือนหม้อคว่ำที่เทน้ำออกจนหมด และหม้อก็ต้องมีที่รองรับไม่ให้หกถึง ก็เปรียบเช่นจิตของคนต้องมีการปฏิบัติตามมรรค 8 เพื่อควบคุมจิตใจให้ผ่องแผ้ว ซึ่งทำให้เข้าใจการปฏิบัติธรรมอย่างชัดเจน

จึงกล่าวได้ว่า ความรู้เกี่ยวกับงานช่างฝีมือที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยนั้นเปรียบเหมือนจิตรกรรมเมื่อสมัยพุทธกาลที่แสดงให้เห็นสังคมสมัยนั้นว่า มีช่างฝีมือมากมายด้วยความต้องการของสภาพสังคมส่วนหนึ่งปรากฏผลงานช่างฝีมือซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องอุปโภค อาرامสำหรับภิกษุ ความเชื่อซึ่งเป็นที่มาประการหนึ่งของงานช่างฝีมือในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมแห่งพระพุทธศาสนาเช่นกัน และด้วยเหตุที่ว่าสังคมสมัยพุทธกาลมีความเจริญเรื่องงานช่างฝีมือและถือเป็นเรื่องที่เห็นกันง่าย เข้าใจง่าย เพราะมีช่างฝีมือมาก เช่น ช่างทอง ช่างหม้อ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอน อธิบายธรรมให้พุทธบริษัทฟังจึงได้นำเรื่องช่าง วิถีทำงานของช่าง วัสดุงานที่สำเร็จรูปประโยชน์แล้วมาเปรียบเทียบเพื่อความเข้าใจให้ชัดเจนลึกซึ้งซึ่งจะได้นำไปปฏิบัติได้ เพราะหัวใจของการพ้นทุกข์ไปสู่นิพพานของบุคคลนั้นจะพึงได้เมื่อปฏิบัติธรรมทุกภพทุกชาติด้วยการสั่งสมกุศลธรรมด้วยการบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาอันเป็นไตรสิกขา เพื่อเข้าใจไตรลักษณ์และเข้าถึงพระรัตนตรัยในที่สุด

งานช่างฝีมือที่ปรากฏในพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยชุดนี้จึงมิใช่เพียงงานช่างฝีมือของช่างทำเท่านั้น หากยังมุ่งแสดงให้เห็นพุทธศาสนิกชนพึงเป็นช่างธรรมด้วย ด้วยการบูชาพระรัตนตรัยด้วยการปฏิบัติบูชาเมื่อได้ทำอามิสบูชาในเบื้องต้นแล้ว

4. สรุป

คุณค่าของพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยชุดนี้ นอกจากเป็นคลังปัญญาทางธรรมเพื่อให้ภิกษุ สามเณร พุทธศาสนิกชน ผู้สนใจ เข้าใจ เนื้อความพระพุทธานุสาสน์ได้ง่ายและรวดเร็วในสังคมไทยปัจจุบัน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจลึกซึ้งในฉบับมหาจุฬาฯต่อไป ยังมีคุณค่าต่อการศึกษาคลังความรู้งานช่างฝีมือในสมัยโบราณและสมัยพุทธกาล รวมทั้งสังคมไทยเกี่ยวกับช่างฝีมือที่เป็นคฤหบดี ช่างสงฆ์ ผลงานช่างฝีมือสำหรับสงฆ์ที่ถูกต้องตามพระวินัย ความเชื่อ และศิลปะของภาษาไทยที่มีการเปรียบเทียบการปฏิบัติธรรมกับวิธีทำงานของช่าง บุคคลเปรียบเทียบกับหม้อ ฯลฯ ซึ่งความรู้ดังกล่าวยังมีความสำคัญต่อการศึกษาวิจัยไทยศึกษา ซึ่งในสังคมไทยปัจจุบันก็ยังคงมีช่างพื้นบ้าน (ช่างคฤหบดี) ช่างสงฆ์ วัดวาอาราม การทำบาตรด้วยมือในกรุงเทพฯ ความเชื่อเกี่ยวกับวิมานที่มีความงามด้วยเครื่องทอง การถวายงานช่างฝีมือเป็นทานวัตถุเพื่อสั่งสมการบำเพ็ญทานที่เป็นอามิสบูชา ความเชื่อเรื่องวิสสุกรรมเทพบุตร ผู้สร้างศิลปะในมนุษยโลก และผู้เป็นช่างมีกำเนิดจากบุคคลตระกูลต่ำคือผู้ใช้แรงงานฝีมือ ไร้ทักษะ แต่เมื่อปฏิบัติธรรมก็ไปสู่สุคติเช่นเดียวกันกับผู้อยู่ในตระกูลสูง ซึ่งเป็นความเชื่อสืบเนื่องประการหนึ่งมาจนถึงปัจจุบัน

รายการอ้างอิง

- ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระ. (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดักส์.
- น. ณ ปากน้ำ. (2530). *พจนานุกรมศิลปฉบับปรับปรุงใหม่* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- พระไตรปิฎก: *ประวัติและความสำคัญ*. (2535). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). (เล่ม 1-4, 7, 9-10, 13-14, 19-23, 25-28, 32-33, 36-37) กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ราชบัณฑิตยสถาน. (2550). พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.